

אמירה לנוכרי בשבת¹

ראשי פרקים

- א. מקור האיסור
- ב. בטעם האיסור
- ג. דין הנאה אצל מלאכת הנוכרי
- ד. למי נאסרה ההנאה בשבת (כשעשה הנוכרי לצורך ישראל)
- ה. כשעשה הנוכרי מלאכה לצורך עצמו - אם מותר לישראל בהנאה
- ו. כשעשה הנוכרי מלאכה לצורך ישראל באיסור והיה אפשר לישראל לעשותו בהיתר
- ז. כשעשה הנוכרי לצורכו ולצורך ישראל
- ח. במקום שמאכיל בהמת ישראל מרצונו אם צריך למחות בידו
- ט. אמירה לנוכרי - הלכה למעשה

א. מקור האיסור

שבעת ימים מצות תאכלו אך ביום הראשון תשכיתו שאור... וביום הראשון מקרא קדש... יהיה לכם כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם².

¹ בעובונו של הראל הי"ד מצאנו סיכום בנושא: "אמירה לנוכרי בשבת", ובו עיין מעמיק בסוגייה. הראל הי"ד הרצה על נושא זה ב"חבורה" בפני תלמידי הישיבה. בקשנו מחבריו שיעבדו את הסיכום למאמר. מעבר לחשיבות הבאת דברי תורה שהראל הי"ד עסק וליבן, אנו רואים חשיבות בברור סוגייה זו שנעשתה אקטואלית בשנים האחרונות עקב פתיחת היחידות הקרביות כולן, בפני בני מעוטסים, והצורך בליבון והגדרה של האפשרות להסתייע בהם להתמודדות עם בעיות הלכתיות בשבת ומועד. בדרך זו אנו רוצים גם לתת ביטוי לאישיותו הייחודית של הראל שמצאה מסילות ללבם של חיילים מכל שכבות האוכלוסיה וגם בקרב בני המעוטסים. גם בהתקלות בה נפל הראל היה בצוותו חייל בן מעוטסים שבטא את הקשר המיוחד שנוצר ביניהם. תודה לדודו בציינסקי ולאמיתי שפירא שעסקו בעיבוד המקורות וליעקב כהרון שניסח וגימר את המאמר. הערת הכותב: ברצוני להעיר כי קבלתי ע"י עורכי הקובץ העתק של כתה"י ולא את כתה"י עצמו, השתדלתי להשאר צמוד למקורות המובאים שם כדי שיובאו לדפוס כפי שיצאו תחת ידיו של הראל הי"ד. ההערות מדילי, בתקווה שיצא דבר מתוקן מתחת ידינו ושזכינו לכוון לדעתו של הראל ז"ל.

כהרון יעקב

² שמות י"ב ט"ו-ט"ז.

הראל שרם הי"ד

ופירש רש"י: "לא יעשה בה - אפילו ע"י אחרים". ועיין בדעת זקנים מבעלי התוספות שכתבו: "וקשה להרי משה דבשבת אמרינן דאמירה לעכו"ם שבות מדרבנן והכא משמע דמן התורה, ויש לומר דאסמכתא בעלמא היא..." ע"ש. וע"ע ברמב"ן³ שהביא דברי המכילתא כאן וז"ל: "כל מלאכה לא יעשה בהם, לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה נוכרי מלאכתך, או לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה נוכרי מלאכתך, ת"ל: 'ששת ימים תעשה מלאכה' - הא לא תעשה אתה ולא יעשה חברך אבל יעשה נוכרי מלאכתו דברי ר' יאושעיא, ור' יונתן אומר אינו צריך והלא כבר נאמר: 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך' והרי דברים ק"ו, מה שבת חמורה אין אתה מוזהר על מלאכת הנוכרי כמלאכתך וכו'..." וכתב על זה הרמב"ן וז"ל: "ובודאי היא אסמכתא בעלמא שבאו לאסור מדבריהם אמירה במלאכה שלנו וסמכו אותה למקרא הזה אבל במלאכת הנוכרי בשלו מותר, ולפי דרכנו למדנו שלא גזרו באמירה לנוכרי אלא בשלנו אבל בשלו אומר לנוכרי ועושה..." ושם במכילתא עוד: "אין לי אלא דברים שהם משום מלאכה, דברים שהם משום שבות מנין? ת"ל: 'ושמרתם היום הזה' - להביא דברים שהם משום שבות, ובריייתות כאלו מטעות ואין ראוי לכותבן כפשוטן שגם זה נראה שהוא אסמכתא בעלמא..." עכ"ל.

הרי לך ב' נביאים מתנבאים בסגנון אחד, משבחים ואומרים שכל איסור אמירה לנוכרי (בשל ישראל) מדרבנן יסודו (והני מילי הן באיסור תורה וכל שכן באיסור דרבנן⁴).

ב. בטעם האיסור

מצאנו ברמב"ם⁵ שכתב: "אסור לומר לגוי לעשות לנו מלאכה בשבת אעפ"י שאינו מצווה על השבת, ואעפ"י שאמר לו מקודם השבת ואעפ"י שאינו צריך לאותה מלאכה אלא לאחר השבת. ודבר זה אסור מדברי סופרים כדי שלא תהיה שבת קלה בעיניהם ויבואו לעשות בעצמם" עכ"ל.

³ שם.

⁴ כאן יהיו ג' נימ אחרות:

א. הנאה לאחרים.

ב. במקום מצוה.

ג. במקום שהוא נדר או שבועה שקיבל עליו, שאין עיקר האיסור מן התורה אלא שקיבל אותו על עצמו, לא גזרו אמירה לעכו"ם או לחברו לעשות את אותו דבר שאסר על עצמו. עיין ב"יד מלאכ"י כללי א' אות קי"ד.

⁵ הלכות שבת פ"ו ה"א.

אמירה לנוכרי בשבת

ועיין בריטבי"א⁶ שדן לכף זכות יותר וז"ל: "...גזירה היא כדי שלא יעשה אדם מלאכתו בשבת ע"י גוי ונעשית השבת חולי"⁷.

ג. דין הנאה אצל מלאכת הנוכרי

המשנה⁸ מחלקת בדין הנאה בין אם הנוכרי עשה המלאכה לצרכיו שלו שאז מותר בהנאה, ובין אם עשה כן לצורך ישראל שאז אסור בהנאה. כמובן שאיסור זה הינו מדרבנן וככל איסורי הנאה בשבת. וכן הוא ברש"י ד"ה "אסור".

בטעם האיסור כתב הריטבי"א⁹ שטעם איסור אמירה וטעם איסור הנאה "חדא גזירה הוא" ושניהם אסורים מטעם שלא תיעשה השבת חול. ועיין ב"קרבן העדה"¹⁰ שכתב שמה שאסור בהנאה בשביל שלא ירגילנו לשבת אחרת, ועוד הוסיף שאסור ג"כ משום ששמא יאמר לו להמשיך ולעבוד דבר שאסור משום שבות¹¹.

ד. למי נאסרה ההנאה בשבת (כשעשה הנוכרי לצורך ישראל)

תוד"ה "וואס"¹² מסביר שבמקום שהנוכרי עושה איסור דאורייתא נאסר בהנאה לכל ישראל, מה שאין כן במקום שהוא רק איסור דרבנן שאז נאסר רק למי שנעשה בשבילו. ועיין בר"ן¹³ שהסביר שגם מה שמקילים באיסור דרבנן לשאר ישראל הי"מ דוקא באיסור תחומין: "שאינו שווה לכל, דמה שהוא חוץ לתחום לזה, הוא תוך תחומו של זה", אבל בשאר איסורי דרבנן אפילו לשאר ישראל אסור בהנאה¹⁴.

⁶ שבת קכ"ב ע"א ד"ה: "בשביל ישראל אסור".

⁷ ובפירוש קדמון ממצרים (מהדורת פרנקל) כתב וז"ל: "אסור לדבר בשבת אלא בדברי מצוה כמו שלמדו מפסוק ויכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר, כלומר כבדהו מלדבר בו דבר של חול כמו שאמרו דיבור אסור, לפיכך אסור לדבר בשבת בדברים של חול. ולא יאמר לגוי בשבת לעשות לו מלאכה ואפילו אמר לו לעשותה אחר השבת, שמא לא ימצא גוי ויבוא לעשותה לעצמו, לפיכך אמרו אמירה לגוי שבות...".

⁸ שם קכ"ב ע"א.

⁹ שם.

¹⁰ פט"ו ה"ט.

¹¹ ועיין שכן הוא בתוד"ה "וואס" (קכ"ב ע"א).

¹² שבת קכ"ב ע"א.

¹³ מ"ו ע"א בדפי הרי"ף.

¹⁴ וכן הוא בריטבי"א כאן. וגבי דין הנאה במוצאי שבת, למי מותר ומתי מותר עיין שם בר"ן.

הראל שרם הי"ד

ה. כשעשה נוכרי המלאכה לצורך עצמו – אם מותר לישראל בהנאה

משנה¹⁵: "נוכרי¹⁶ שהדליק את הנר משתמש לאורו ישראל, ואם בשביל ישראל אסור. מילא מים להשקות בהמתו משקה אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל אסור. עשה נוכרי כבש לירד בו יורד אחריו ישראל, ואם בשביל ישראל אסור. מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו באין בספינה ועשה נוכרי כבש לירד בו וירדו בו רבן גמליאל וזקנים".

ובגמרא: "...אמר מר בד"א שאין מכירו אבל מכירו אסור (קס"ד דעביד נמי אדעתא דידיה - רש"י) הא רבן גמליאל מכירו הוה, אמר אביי שלא בפניו הוה רבא אמר אפילו תימא בפניו נר לאחד נר למאה".

ופרש"י: "מכירו הוה - שהרי בספינה היה בא עימו". "שלא בפניו הוה - כשעשאו לא היה רבן גמליאל שם דניכוון ליה". כלומר כל מלאכה שנוכרי עושה לצורך עצמו תותר לישראל בהנאה בתנאי שאינו מכירו, ובמקום שמכירו:

א. אם לא בפניו שרי (אביי).

ב. בעניין שהוא לאחד כמו למאה שרי (ואפילו בפניו) דבכה"ג ליכא למימר דשביל ישראל אפיש (רבא).

וכתבו התוספות¹⁷ וז"ל: "נראה לר"י דמודה אביי דנר לאחד נר למאה אלא דסבר דחכא אם היה בפניו עיקר היה נעשה לצורך ר"ג שהיה נשיא ושר וראש בספינה". ועיין שכן הוא בריטבי"א ד"ה "אמר אביי" וז"ל: "ורבא ודאי לא פליג על אביי אלא דנקט דהא כבש אפשר לאוקמא בפניו, ואביי לא הוה נחית להא ושרי כל שלא בפניו ואפילו בלא טעמא דנר לאחד נר למאה. ושמעינן מינה דבנוכרי המכירו לא מתסר עד דאיכא תרתי: שעשה בפניו של ישראל, ובדבר שיש להוסיף בו בשביל ישראל וכגון ליקוט עשבים מילוי מים וכיו"ב, וכשעשה בשביל ישראל לעולם הוא אסור ואפילו שלא בפניו ואפילו בנר וכבש". ועיין שכ"ה במאירי בסוגיין¹⁸.

אלא שהרמב"ם כתב¹⁹ וז"ל: "...גוי שהדליק את הנר משתמש לאורו ישראל אם בשביל ישראל אסור... והוא שלא יהא אותו הגוי מכיר לאותו ישראל שמא ירבה במלאכתו בשבילו ונמצא עושה בשביל ישראל וכן כל דבר שאפשר להרבות בו לא

¹⁵ שבת קכ"ב ע"א.

¹⁶ אית ספרים דגרסי "עובד כוכבים".

¹⁷ ד"ה "אמר".

¹⁸ ולפי זה הוא הדין במקום שמכירו אך אינו יודע שהישראל צריך לאותו דבר (מגיד משנה, הלכות שבת

פ"ו ה"ג). ע"ש.

¹⁹ פ"ו ה"ג-ה"ד.

אמירה לנוכרי בשבת

יהנה בו בשבת אלא אם כן אינו מכירו, אבל דבר שאין בו להרבות ולמעט כגון נר וכבש, הואיל ועשה בשביל עצמו נהנה אחריו ישראל בשבת ואעפ"י שהוא מכירו, והסביר ה"כסף משנה"²⁰ שמזה שהרמב"ם לא כתב אלא את דברי רבא לבד משמע דס"ל דרבא פליג על אב"י²¹ ואסר אפילו שלא בפניו, שמאחר שמכירו אפילו שלא בפניו איכא למיחש שמא ירבה בשבילו.

להלכה כתב מרן בשולחן ערוך (שכ"א י') כהרמב"ם הנ"ל ולא זכר מדברי אב"י כלום.

ו. כשעשה הנוכרי מלאכה לצורך ישראל באיסור והיה אפשר לישראל לעשותו בהיתר

כאמור, אחד מהדינים הנוכרים במשנה הינו שהנוכרי ממלא מיס להשקות בהמתו שאז משקה אחריו ישראל, ואם מלא בשביל ישראל אסור. ועיין בתוס'²² שכתב בשם ר"ת דמה שכתוב בהמתו - הוא בדוקא, ושל ישראל עצמו שרי לשתות מן המים הואיל והיה יכול בלאו הכי לשתות בדרך היתר ע"י שיכנס לתוך הבור ובכך ימנע עצמו מהוצאה מרשות לרשות. דעה נוספת שמובאת בתוס' היא דעת ר"י שאוסר בכהאי גוונא.

דעה שלישית שמובאת שם מסבירה שאכן לישראל תותר הנאה מהמים (ברחיצה ושאר תשמישין) אלא שעדיין אסור בשתייתם בלבד²³.

ז. כשעשה הנוכרי לצורכו ולצורך ישראל

ירושלמי²⁴: "לצורכו ולצורך ישראל נשמענה מן הדא שמואל איקבל חד פרסיי איטפי בוצינא אזל ההוא פרסיי בעי מדלקתיה והפך שמואל אפוי כיון דחזיתיה מתעסק בשטרותיו ידע דלא בגיניה הדלקה והפך שמואל אפוי, אמר ר' יעקב בר אחא הדא אמרה לצורכו ולצורך ישראל אסור...". והסביר ב"קרבן העדה": "כיון דחזיתיה - שמואל שעכו"ם עוסק בשטרותיו ידע שלעצמו לבד הוא דאדלקיה". "הדא אמרה לצורכו ולצורך ישראל אסור - מדהפך שמואל פניו אע"ג דמתחילה

²⁰ שם.

²¹ וב"מגיד משנה" כתב: "...ובודאי אפילו דמכירו כל שלא בפניו שאין לחוש שמא ירבה בשבילו מותר וכאב"י... וגם זה אפשר שהוא נכלל בדברי רבנו (שכתב): 'שכל שאין לחוש שמא יעשה בשביל ישראל מותר'."

²² ד"ה "משקה".

²³ הלכה למעשה עיין שולחן ערוך שכ"ה, י' ובהג"ה שם.

²⁴ פטי"ז הי"ט.

הראל שרם הי"ד

היה גם העכו"ם רואה בו ומסתמא גם עכשיו הדליקו לצורך שניהם, אלא ודאי לצורכו ולצורך ישראל אסור".

לפי זה ההו"א של שמואל בשעת הפיכת פניו היתה שעושה הפרסי לצורך שניהם, והחזירים משום שהסיק שלעצמו לבד הוא דאדליקיה.

ועיין ברשב"א²⁵ שכתב שיש לגרוס "מותר" ולא "אסור" וטעמו: "מדהדרינהו שמואל אפוי קמייתי ראייה".

לפי גרסא זו נאמר שההו"א בשעת הפיכת הפנים היתה שעושה כן לצורכו (של שמואל) ובחזרתם הבין שמדליק לצורך שניהם. ממילא לפי זה יצא שאם הדליק הנוכרי בבית הישראל לצורך הישראל בלבד אסור לישראל להתעכב ולישב שם (באותו החדר), ומה שמותר ואפילו שלא בבית הישראל זה דוקא במקום ששניהם נהנים מהמלאכה, וכן הוא ברשב"א שם.

ובגדר "צורך שניהם" דקדק הרשב"א עפ"י מעשה דרבן גמליאל וזקנים, ששם לכאורה נעשה ג"כ לצורך שניהם ובכ"ז אי לאו דכבש לאחד כבש למאה לא הוה שרי, והסיבה לכך הואיל ורי"ג נשיא הוה עיקר המלאכה משום דידיה נעשתה, ממילא לא שייך לקרוא כאן "לצורך שניהם"²⁶.

ח. במקום שמאכיל בהמת ישראל מרצונו אם צריך למחות בידו

עיין בתוס' רא"ש כאן שהתיר לו להאכיל את הבהמה ואין הישראל צריך למונעו מדתנן²⁷: "נוכרי שבא לכבות אין אומרים לו כבה ואל תכבה". ועיין עוד במרדכי²⁸ וביבגדי ישעי'²⁹ ודו"ק. וכתב על זה הרשב"א (כאן) שאין ראייתו מחוורת בעיניו "דדלמא התם משום דליקה התיירו", והסביר בריטב"א³⁰ שמה שמותר בדליקה דוקא משום הפסד וגם שאין הישראל נהנה בגופו של כיבוי אלא שהנוכרי סילק נזק, אבל שאר דברים חייב למנוע הנוכרי מלעשותם.

²⁵ ד"ה "אמר".

²⁶ לפי זה גם בעבד שמביא מים לצורכו ולצורך ישראל רבו יהיה אסור הואיל והאדון עיקר ע"ש ברשב"א.

²⁷ שבת קכ"א ע"א.

²⁸ אות ת"ד.

²⁹ אות כ"ג.

³⁰ ד"ה "יתנו רבנן נוכרי שליכטי".

אמירה לנוכרי בשבת

ט. אמירה לנוכרי – הלכה למעשה³¹

התבקשנו ללקט כאן כמה מן ההלכות הידועות והנחוצות בענייני אמירה לנוכרי. וזאת הודעת, כי הדברים נלקטו בקצירת האומר ובמהירות הכותב אחד למעלה ושבע למטה, לכן שאלתי ובקשתי מלפניך הקורא הפוך בה והפוך בה - שבמקום שאחד מקל השני מחמיר ועליך המלאכה לגמור, ומה שאני נפטרתי ממנה בכך כי פטור בלא כלום אי אפשר, וראה הכל בכתובים לא בדיתי מליבי כלום.

1. אמירה מפורשת לנוכרי

- א. במקום מצוה דרבים מותרת אמירה מפורשת ואפילו באיסור תורה וכגון לתקן העירוב, או להדליק את האור בביהכ"ס במקום שכבה.
- ב. שבות דשבות במקום מצוה שרי, ולפיכך מותר לומר לנוכרי לעשות איסור דרבנן במקום מצוה, צער או הפסד מרובה (יש אומרים "שעונג שבת" נחשב מקום מצוה לעניין זה).
- ג. פסיק רישא בנוכרי מותר.
- ד. חולה ואפילו אין בו סכנה אלא שאיננו מתחזק והולך כבריא מותר לומר לנוכרי שיעשה בשבילו ואפילו איסורי תורה.
- ה. בזמן בין השמשות מותר לומר לנוכרי שיעשה בשבילו ואפי' איסורי תורה.
- ו. ישנה מחלוקת אם איסור אמירה לנוכרי שייך גם כשאומר לנוכרי שיאמר לנוכרי חברו שיעשה המלאכה, ובמקום מצוה או הפסד גדול יש מקילים.
- ז. דבר השנוי במחלוקת הפוסקים מותר באמירה לנוכרי.

2. רמז / אמירה שאיננה מפורשת

רמז שאיננו בלשון נוכח בציווי מותר בשבת, כגון: "הנר אינו מאיר יפה" וגם בהנ"ל אסור בהנאה, אא"כ הנוכרי רק שיפר ותיקן את הקיים דבכי האי גוונא הוי הנאה שאינה ניכרת.

3. הנאה

- ח. עשה הנוכרי מעצמו לצורך ישראל איסור דרבנן י"א שמותר להנות.

³¹ בשל האקטואליות של הלכות אלה בקשנו מהכותב להביא בצורה תמציתית את עיקרי ההלכות של "אמירה לנוכרי" כהשלמה למאמר.

הראל שרם הי"ד

ט. הדליק הנוכרי נר לצורך עצמו מותר לישראל להנות מאור זה בשבת דנר לאחד נר למאה וכדלעיל.

י. נוכרי שהדליק את האור עבור רוב נוכרים מותר בהנאה, ובאם מחצה על מחצה אסור ואם ברי לנו שהנוכרי הדליק לצורך הנוכרים אעפ"י שהרוב ישראל מותר בהנאה (ואפילו במלאכה מדאוריתא).

יא. כל מה שאסור כשעושה לצורך ישראל דוקא במקום שהוא נהנה מהאיסור שנעשה אבל במקום שסילק הנוכרי היזק כגון שכיבה האור, כיבה את הגז וכד' מותר.

4. אמירה בערב שבת לצורך שבת

יב. לומר לנוכרי שיעשה בשבת איסור דרבנן במקום מצוה וצער - מותר.

יג. לרמוז לפני השבת ואפילו ברמז ברור (כגון מדוע לא עשית לי כך וכך בשבת שעברה) והנוכרי מבין מתוך דבריו שיעשה כן בשבת הבאה - מותר, ואפילו במלאכה דאוריתא.

כשעשה הנוכרי בכליו של ישראל לצורך עצמו אין צריך למחות בידו, אך אסור לומר לו לקחתם.